

στα πρώτα χρόνια της ζωής τους δοκίμασαν μια τραυματική εμπειρία εξαιτίας αυτών των πραγμάτων ή από το γεγονός ότι η εγκυμονούσα μητέρα τους είχε μια ανάλογη εμπειρία που άφησε τα ίχνη της και στους ίδιους. Διότι είναι βέβαιο ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα σε όλες τις κινήσεις της μητέρας και στις κινήσεις του παιδιού που βρίσκεται στην κοιλιά της, έτσι ώστε ό,τι βλάπτει τον ένα να βλάπτει και τον άλλο. Λοιπόν το άρωμα των ρόδων μπορεί να προκάλεσε έντονο πονοκέφαλο σε ένα παιδί που βρισκόταν ακόμη στην κούνια ή πάλι μια γάτα μπορεί να το τρόμαξε πολύ, χωρίς το γεγονός να γίνει αντιληπτό από κανέναν ή χωρίς το ίδιο το παιδί να συγκρατήσει στη συνέχεια την παραμικρή ανάμνηση από αυτό, μολονότι τα ίχνη της ιδέας της αποστροφής που είχε νιώσει τη δεδομένη στιγμή για τα ρόδα ή για τη γάτα παραμένουν ανεξάλειπτα στον εγκέφαλό του μέχρι το τέλος της ζωής του.

Άρθρο 137. Περί της χρησιμότητας των πέντε παθών που μόλις διερευνήσαμε στο μέτρο που αφορούν το σώμα.

Αφού διατυπώσαμε τους ορισμούς της αγάπης, του μίσους, της επιθυμίας, της χαράς και της λύπης και πραγματευτήκαμε όλες τις σωματικές κινήσεις που προξενούν ή συνοδεύουν αυτά τα πάθη, το μόνο που απομένει πλέον στο σημείο αυτό είναι να εξετάσουμε τη χρησιμότητά τους. Είναι σχετικά αξιοσημείωτο ότι, όπως έχει ορίσει η φύση, όλα τα πάθη συνδέονται με το σώμα και δε δίδονται στην ψυχή παρά μόνο στο μέτρο που είναι συνδεδεμένη με το σώμα. Έτσι η φυσική τους χρησιμότητα είναι να παρακινούν την ψυχή να δώσει τη συγκατάθεσή της και να συμβάλει στις ενέργειες που μπορούν να χρησιμεύσουν στη συντήρηση του σώματος ή στην κατά το δυνατό τελειοποίησή του. Υπό αυτή την έννοια η λύπη και η χαρά αποτελούν τα δύο πρώτα πάθη που χρησιμεύουν για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Διότι η ψυχή δεν πληροφορείται άμεσα ό,τι βλάπτει το σώμα παρά μόνο διά μέ-

σου του αισθήματος του πόνου, το οποίο της προξενεί πρώτα το πάθος της λύπης, στη συνέχεια το μίσος προς ό,τι προκαλεί αυτό τον πόνο και τέλος την επιθυμία να απαλλαχθεί από τον πόνο. Όπως επίσης η ψυχή δεν πληροφορείται άμεσα ό,τι ωφελεί το σώμα παρά διά μέσου ενός ευχάριστου ερεθισμού ο οποίος, διεγείροντας μέσα της χαρά, γεννά στη συνέχεια την αγάπη για το πράγμα που πιστεύουμε ότι είναι η αιτία της και τέλος την επιθυμία να αποκτήσουμε ό,τι μπορεί να συντελέσει στη διατήρηση αυτής της χαράς ή στη μελλοντική απόλαυση μιας παρόμοιας χαράς. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι και τα πέντε πάθη είναι χρησιμότητα, όσον αφορά το σώμα, και μάλιστα ότι η λύπη είναι με μια έννοια πρωταρχικότερη και πιο αναγκαία εν σχέσει με τη χαρά, το μίσος και την αγάπη, γιατί είναι σημαντικότερο να απωθήσουμε ό,τι δλάπτει και μπορεί να αποβεί καταστροφικό παρά να αποκτήσουμε ό,τι μας προσφέρει κάποια πρόσθετη τελειότητα, χωρίς την οποία ωστόσο μπορούμε κάλλιστα να επιβιώσουμε.

Άρθρο 138. *Περί των ελαττωμάτων αυτών των παθών και περί των μέσων τα οποία μας επιτρέπουν να τα διορθώσουμε.*

Ενώ όμως η χρησιμότητα αυτή των παθών είναι η φυσικότερη που μπορούν να έχουν και ενώ όλα τα άλογα ζώα επιβιώνουν με σωματικές κινήσεις ανάλογες προς τις ανθρώπινες, οι οποίες παρακινούν την ψυχή να τους δώσει τη συγκατάθεσή της, ωστόσο πρόκειται για χρησιμότητα η οποία δεν έχει πάντοτε ευεργετικά αποτελέσματα και ιδίως στο βαθμό που υπάρχουν πολλά επιβλαβή για το σώμα πράγματα, τα οποία δεν προξενούν στην αρχή καμία λύπη ή πολύ περισσότερο προσφέρουν χαρά, και άλλα, τα οποία αποδεικνύονται ωφέλιμα στο σώμα, αν και αρχικά υπήρξαν ενοχλητικά. Επί πλέον τα πάθη κάνουν σχεδόν πάντοτε να φαίνονται τόσο τα αγαθά όσο και τα δεινά που παριστάνουν πολύ μεγαλύτερα και σημαντικότερα από ό,τι είναι στην πραγματικότητα και γι' αυτό μας παρακινούν να αναζητήσουμε τα

μεν και να αποφύγουμε τα δε με περισσότερο ζήλο και επιμέλεια από όσο χρειάζεται. Ομοίως και με τα ζώα τα οποία βλέπουμε να παραπλανώνται συχνά από διάφορα δολώματα και να ρίχνονται με ορμή σε μεγαλύτερα δεινά, για να αποφύγουν τα μικρότερα. Ως εκ τούτου πρέπει να προσφεύγουμε στην εμπειρία και στο λόγο, για να διακρίνουμε το καλό από το κακό και να γνωρίσουμε την πραγματική τους αξία, αποφεύγοντας έτσι να τα συγχεύουμε και απέχοντας από κάθε υπερβολή.

Άρθρο 139. Περί της χρησιμότητας των ιδίων παθών στο μέτρο που ανήκουν στην ψυχή και πρωτίστως περί της αγάπης.

Τούτο θα ακούσε, εάν ήμασταν μόνο σωματικά όντα ή εάν το σώμα μας ήταν το καλύτερο κομμάτι του εαυτού μας. Καθώς όμως δεν είναι το σπουδαιότερο, οφείλουμε πρωτίστως να εξετάσουμε τα πάθη στο μέτρο που ανήκουν στην ψυχή, για την οποία η αγάπη και το μίσος πηγάζουν από τη γνώση και προηγούνται της χαράς και της λύπης, εκτός και εάν τα δύο αυτά πάθη αντικαθιστούν τη γνώση της οποίας είναι είδη. Και εφ' όσον η γνώση αυτή είναι αληθής, δηλαδή όσα πράγματα μας κάνει να αγαπάμε είναι τώνοντι καλά και όσα πράγματα μας κάνει να μισούμε είναι τώνοντι κακά, τότε η αγάπη είναι ασύγκριτα καλύτερη από το μίσος. Η αγάπη δε θα μπορούσε παρά να είναι μεγάλη και δεν παραλείπει ποτέ να παράγει τη χαρά. Ισχυρίζομαι ότι η εν λόγω αγάπη είναι εξαιρετικά καλή, γιατί με το να μας ενώνει με αληθινά αγαθά μάς τελειοποιεί ως προς αυτά τα αγαθά. Υποστηρίζω επίσης ότι δε θα μπορούσε παρά να είναι μεγάλη, γιατί το μεγαλύτερο όφελος από την παράφορη αγάπη είναι ότι μας ενώνει τόσο τέλεια με αυτά τα αγαθά, ώστε η αγάπη που νιώθουμε για μας τους ίδιους δεν αφήνει το παραμικρό περιθώριο διάκρισης ανάμεσα στον εαυτό μας και σε αυτά τα αγαθά, κάτι που πιστεύω ότι ποτέ δεν μπορεί να αποβεί κακό. Και η αγάπη ακο-

λουθείται κατ' ανάγκην από τη χαρά, γιατί μας παρουσιάζει ό,τι αγαπάμε ως ένα αγαθό που μας ανήκει.

Άρθρο 140. *Περί του μίσους.*

Απεναντίας το μίσος, όσο λιγιστό και να είναι, δεν μπορεί παρά να βλάπτει και δεν παρουσιάζεται ποτέ χωρίς λύπη. Ισχυρίζομαι ότι δε θα μπορούσε να είναι αμελητέο, γιατί το μίσος του κακού δε μας παρακινεί σε καμία ενέργεια στην οποία δε θα μπορούσε να μη μας παρακινήσει ακόμη καλύτερα η αγάπη του καλού, στην οποία αντιτίθεται, τουλάχιστον μόλις γνωρίσουμε ικανοποιητικά αυτό το καλό και αυτό το κακό. Οφείλω βεβαίως να ομολογήσω ότι το μίσος του κακού που εκδηλώνεται αποκλειστικά διά του πόνου είναι αναγκαίο αναφορικά με το σώμα. Εδώ όμως αναφέρομαι μόνο στο μίσος που πηγάζει από μια σαφέστερη γνώση και το εξετάζω αποκλειστικά εν σχέσει προς την ψυχή. Υποστηρίζω επίσης ότι δεν παρουσιάζεται ποτέ χωρίς λύπη, γιατί, καθώς το κακό δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια στέρηση, δεν μπορούμε να το συλλάβουμε χωριστά από κάποιο πραγματικό ον στο οποίο ενυπάρχει το κακό· επειδή όμως δεν υπάρχει τίποτε το πραγματικό που να μην ενέχει κάποια καλοσύνη, γι' αυτό το μίσος που μας απομακρύνει από κάποιο κακό μάς απομακρύνει με τον ίδιο τρόπο από το αγαθό με το οποίο συνδέεται· και καθώς η στέρηση αυτού του αγαθού παρουσιάζεται στην ψυχή μας ως δική της ατέλεια, διεγείρει μέσα της τη λύπη. Για παράδειγμα, το μίσος που μας απομακρύνει από την κακή συμπεριφορά κάποιου μας απομακρύνει με τον ίδιο τρόπο από τη συναναστροφή μαζί του, χάρη στην οποία θα μπορούσαμε να ανακαλύψουμε κάποιο αγαθό που θα ήταν λυπηρό να στερηθούμε, εάν η συμπεριφορά του δε μας κρατούσε μακριά από αυτόν. Κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι υπόκειται κάποιο στοιχείο λύπης σε κάθε εκδήλωση μίσους.

Άρθρο 141. Περί της επιθυμίας, της χαράς και της λύπης.

Όσον αφορά την επιθυμία, είναι προφανές ότι, όταν πηγάζει από μια αληθινή γνώση, δεν μπορεί να είναι κακή, αρκεί να μην είναι υπερβολική και να καθοδηγείται από αυτή τη γνώση. Είναι εξίσου προφανές ότι η χαρά είναι καλή και η λύπη κακή αναφορικά με την ψυχή, γιατί όλη η δυσαρέσκεια που νιώθει η ψυχή για το κακό συνίσταται στη λύπη, ενώ απεναντίας όλη η απόλαυση του καλού που ανήκει στην ψυχή συνίσταται στη χαρά. Από την άποψη αυτή, εάν δεν είχαμε καθόλου σώμα, θα τολμούσα να ισχυρισθώ ότι δε θα μπορούσαμε διόλου να αναφερθούμε στην αγάπη και στη χαρά ούτε να αποφύγουμε το μίσος και τη λύπη. Αλλά κάθε σωματική κίνηση που τα συνοδεύει μπορεί να αποδειχθεί επιβλαβής στην υγεία, όταν είναι πολύ βίαιη, και αντιθέτως ωφέλιμη, όταν είναι συγκρατημένη.

Άρθρο 142. Περί της χαράς και της αγάπης σε σύγκριση με τη λύπη και το μίσος.

Άλλωστε, εφ' όσον η ψυχή οφείλει να απορρίψει το μίσος και τη λύπη, ακόμη κι όταν πηγάζουν από αληθή γνώση, πρέπει κατά μείζονα λόγο να τα απορρίψει, όταν προέρχονται από μια εσφαλμένη γνώμη. Μπορούμε όμως να αμφιβάλλουμε αν η αγάπη και η χαρά είναι καλές ή όχι, όταν δε θεμελιώνονται επαρκώς σε ορθή αιτία. Πάντως, εάν τις εξετάσουμε αποκλειστικά αυτές καθ' εαυτές αναφορικά με την ψυχή και χωρίς να λάβουμε υπόψη μας τίποτε άλλο, μπορούμε, πιστεύω, να ισχυριστούμε ότι, ενώ η χαρά είναι λιγότερο σταθερή και η αγάπη λιγότερο επωφελής απ' όσο στην περίπτωση που θα ήσαν επαρκέστερα θεμελιωμένες, παραμένουν προτιμότερες από τη λύπη και το μίσος, όταν τα δύο αυτά πάθη είναι επίσης ανεπαρκώς θεμελιωμένα. Κατά συνέπεια σ' εκείνες τις περιστάσεις της ζωής, όπου δεν μπορούμε να αποφύγουμε τον κίνδυνο να παραπλανηθούμε, είναι πολύ προτιμότερο να κλίνουμε προς τα πάθη που τείνουν στο καλό παρά προς τα πάθη που συνδέονται

με το κακό, ακόμη και εάν αυτό γίνεται αποκλειστικά για να το αποφύγουμε. Συχνά μάλιστα μία ψευδής χαρά αξίζει περισσότερο από μία λύπη της οποίας η αιτία είναι αληθής. Δεν τολμώ όμως να ισχυριστώ ότι το ίδιο ισχύει και για την αγάπη σε σχέση με το μίσος. Γιατί, όταν το μίσος είναι δικαιολογημένο, μας απομακρύνει μόνο από αυτό που περιέχει το κακό, το οποίο είναι καλό να αποφύγουμε, ενώ η αδικαιολόγητη αγάπη μάς συνδέει με πράγματα επιβλαβή ή τουλάχιστον με πράγματα που δεν αξίζουν την εκτίμησή με την οποία τα περιβάλλουμε, κάτι που μας εξευτελίζει και μας υποβαθμίζει.

Άρθρο 143. Περί των ιδίων παθών στο μέτρο που αναφέρονται στην επιθυμία.

Πρέπει να διευκρινίσω ρητώς ότι όσα υποστήριξα μόλις για τα τέσσερα αυτά πάθη ισχύουν, μόνο όταν τα εξετάζουμε αυτά καθ' εαυτά και δε λαμβάνουμε υπόψη οτιδήποτε άλλο ή δε μας ωθούν σε καμία ενέργεια. Διότι, εφ' όσον διεγείρουν εντός μας την επιθυμία, μέσω της οποίας καθορίζουν τα ήθη μας, είναι βέβαιο ότι εκείνα που οφείλονται σε ψευδή αιτία μπορούν να βλάψουν και αντιθέτως εκείνα που οφείλονται σε ορθή αιτία μπορούν να ωφελήσουν. Όταν μάλιστα στο σύνολό τους τα πάθη αυτά είναι εξίσου κακώς θεμελιωμένα, η χαρά είναι συνήθως επιβλαβέστερη από τη λύπη, γιατί η λύπη προκαλεί αυτοσυγκράτηση και άγχος κι αυτά με τη σειρά τους συνεπάγονται κατά κάποιον τρόπο τη σωφροσύνη, ενώ η χαρά καθιστά απερίσκεπτους και ριψοκίνδυνους όσους παραδίδονται σ' αυτήν.

Άρθρο 144. Περί των επιθυμιών των οποίων η πραγματοποίηση εξαρτάται μόνο από εμάς.

Καθώς όμως τα πάθη αυτά δεν μπορούν να μας ωθήσουν σε καμία ενέργεια παρά μόνο μέσω της επιθυμίας που διεγείρουν, οφείλουμε να προσπαθήσουμε να ρυθμίσουμε κυρίως αυτή την επιθυ-

μία. Και σ' αυτό ακριβώς το στοιχείο συνίσταται η πρωταρχική χρησιμότητα της ηθικής. Αλλά, όπως ισχυρίσθηκα μόλις προηγουμένως ότι η επιθυμία είναι πάντοτε καλή, όταν ακολουθεί μια αληθή γνώση, έτσι και στην περίπτωση που βασίζεται σε κάποιο σφάλμα είναι κακή. Θεωρώ ότι το συνηθέστερο σφάλμα που διαπράττουμε σχετικά με τις επιθυμίες είναι ότι δε διακρίνουμε επαρκώς τα πράγματα που εξαρτώνται πλήρως από εμάς από αυτά που είναι ανεξάρτητα από εμάς. Έτσι για όσα πράγματα εξαρτώνται αποκλειστικά από εμάς, δηλαδή από την ελεύθερη βούλησή μας, αρκεί να γνωρίζουμε ότι είναι καλά, για να μην τα επιθυμούμε με υπερβολικό ζήλο. Διότι το να πράττουμε το καλό που εξαρτάται από εμάς σημαίνει να ακολουθούμε την αρετή και είναι βέβαιο ότι δε θα μπορούσαμε να αισθανθούμε μια παράφορη επιθυμία για την αρετή. Και πέραν του γεγονότος ότι δεν είναι δυνατό να μην πραγματοποιήσουμε επιτυχώς αυτό που επιθυμούμε μ' έναν τέτοιο τρόπο, γιατί εξαρτάται μόνο από εμάς, επί πλέον δοκιμάζουμε όλη την ικανοποίηση που προσδοκούσαμε από την πραγματοποίηση αυτής της επιθυμίας. Ωστόσο το λάθος που συνήθως διαπράττουμε στο ζήτημα αυτό ποτέ δεν είναι ότι επιθυμούμε πολύ κάτι, αλλά ότι το επιθυμούμε πολύ λίγο. Και το ασφαλέστερο αντίδοτο για να το επιθυμήσουμε δεόντως είναι η απελευθέρωση του πνεύματος στο μέτρο του δυνατού από κάθε λογής λιγότερο χρήσιμες επιθυμίες και η προσπάθεια να γνωρίσουμε με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια και να εξετάσουμε προσεκτικά πόσο καλό είναι αυτό που επιθυμούμε.

Άρθρο 145. Περί των επιθυμιών που εξαρτώνται αποκλειστικά από άλλες αιτίες· και τι είναι η τύχη.

Όσον αφορά τα πράγματα που δεν εξαρτώνται καθόλου από εμάς, ποτέ δεν πρέπει, όσο καλά και εάν μπορεί να είναι, να τα επιθυμούμε με πάθος, όχι μόνο γιατί ενδέχεται να μην πραγματοποιηθούν—οπότε και η θλίψη που θα νιώσουμε θα είναι εξίσου μεγάλη

με την επιθυμία μας—, αλλά πρωτίστως γιατί κυριεύουν σε τέτοιο βαθμό τη σκέψη μας, ώστε μας εμποδίζουν να στρέψουμε τη συμπάθειά μας σε άλλα πράγματα των οποίων η απόκτηση εξαρτάται από εμάς. Υπάρχουν δε δύο αντιδότες για τις ανωφελείς αυτές επιθυμίες. Το πρώτο είναι η γενναιοφροσύνη, στην οποία θα αναφερθώ παρακάτω, και το δεύτερο ότι πρέπει να συλλογιζόμαστε συχνά τη Θεία Πρόνοια και να φανταζόμαστε ότι τίποτε δεν είναι δυνατό να συμβεί με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που προαιωνίως όρισε η Πρόνοια, την οποία πρέπει να αντιτάξουμε σαν ένα πεπρωμένο ή σαν μια αμετάβλητη αναγκαιότητα στην τύχη, για να την αφανίσουμε σαν χίμαιρα που πηγάζει μόνο από την πλάνη της νόησής μας. Διότι δεν μπορούμε να επιθυμούμε παρά μόνο ό,τι εκτιμάμε ως δυνατό με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ενώ δεν μπορούμε να εκτιμάμε ως δυνατά τα πράγματα που δεν εξαρτώνται διόλου από εμάς στο μέτρο που θεωρούμε ότι εξαρτώνται μόνο από την τύχη· δηλαδή στο μέτρο που κρίνουμε ότι ενδέχεται να συμβούν και ότι στο παρελθόν συνέβησαν παρόμοια πράγματα. Η γνώμη αυτή θεμελιώνεται απλώς στην άγνοια όλων εκείνων των αιτιών που συμβάλλουν σε ένα αποτέλεσμα. Το γεγονός ότι ένα πράγμα το οποίο κατά την εκτίμησή μας εξαρτάται από την τύχη δε συμβαίνει, μας φανερώνει ότι απουσιάζει μία από τις αιτίες που συμβάλλουν αναγκαία στην παραγωγή του· επομένως ότι το πράγμα αυτό είναι απολύτως αδύνατο να συμβεί και ότι ουδέποτε συνέβη κάτι παρόμοιο, ήτοι κάτι για την παραγωγή του οποίου απουσίαζε μια παρόμοια αιτία. Κατά συνέπεια, αν γνωρίζαμε εκ των προτέρων το δεδομένο αυτό, δε θα είχαμε ποτέ εκτιμήσει ως δυνατό το εν λόγω πράγμα και άρα δε θα το είχαμε επιθυμήσει.

Άρθρο 146. Περί των επιθυμιών που εξαρτώνται από εμάς και από τους άλλους.

Πρέπει λοιπόν να απορρίψουμε πλήρως την κοινότοπη δοξασία ότι υπάρχει πέρα από εμάς η τύχη που πραγματοποιεί η δεν

πραγματοποιεί κάτι κατά την αρέσκειά της· και γνωρίζοντας ότι τα πάντα κυβερνώνται από τη Θεία Πρόνοια, της οποίας η αιώνια επιταγή είναι τόσο αλάνθαστη και αμετάβλητη, με εξαίρεση όσα αυτή η ίδια θέλησε να εξαρτώνται από την ελεύθερη βούλησή μας, πρέπει να σκεπτόμεθα ότι ως προς εμάς δε συμβαίνει τίποτε που να μην είναι αναγκαίο και κατά κάποιον τρόπο μοιραίο και ότι θα ήταν σφάλμα επομένως να επιθυμούμε να συμβεί διαφορετικά. Επειδή λοιπόν οι περισσότερες επιθυμίες μας στρέφονται σε πράγματα που δεν εξαρτώνται ούτε όλα από εμάς ούτε όλα από τους άλλους, οφείλουμε να διακρίνουμε επακριβώς ανάμεσα τους όσα εξαρτώνται αποκλειστικά από εμάς, προκειμένου να στρέψουμε την επιθυμία μας αποκλειστικά σε αυτά. Και για τα υπόλοιπα, μολονότι οφείλουμε να θεωρήσουμε την έκβασή τους απολύτως αναπόφευκτη και αμετάβλητη, ώστε να μην ασχολείται καθόλου με αυτά η επιθυμία μας, δεν πρέπει να πάψουμε να εξετάζουμε τους λόγους που μας κάνουν να τρέφουμε λιγότερες ή περισσότερες ελπίδες για την επιτυχία τους, προκειμένου οι λόγοι αυτοί να χρησιμεύσουν στη ρύθμιση των ενεργειών μας. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι μπορούμε να φθάσουμε σ' έναν τόπο ακολουθώντας δύο διαφορετικούς δρόμους, από τους οποίους ο ένας είναι συνήθως πολύ ασφαλέστερος από τον άλλο· και ότι η επιταγή της Θείας Πρόνοιας είναι ενδεχομένως τέτοια, ώστε εάν ακολουθήσουμε το δρόμο που θεωρούμε ασφαλέστερο, θα πέσουμε αναπόφευκτα θύματα κλοπής, ενώ απεναντίας μπορούμε να ακολουθήσουμε τον άλλο δίχως τον παραμικρό κίνδυνο. Τούτο δε σημαίνει ότι πρέπει να επιδείξουμε αδιαφορία ως προς την επιλογή του ενός από τους δύο ούτε να στηριχθούμε στο αμετάβλητο πεπρωμένο αυτής της επιλογής. Τουναντίον ο λόγος επιβάλλει να επιλέξουμε το δρόμο που είναι συνήθως ο ασφαλέστερος. Πρέπει να θεωρήσουμε ότι από την άποψη αυτή η επιθυμία μας εκπληρώνεται, όταν θα έχουμε ακολουθήσει αυτό το δρόμο ανεξαρτήτως του κακού που αντιμετωπίσαμε· και τούτο διότι, εφ' όσον το κακό ήταν αναπόφευκτο σε

ό,τι μας αφορά, δεν είχαμε κανένα λόγο να επιθυμούμε να απαλλαγούμε από αυτό, αλλά απλώς να πράξουμε ό,τι καλύτερο είχε να μας προτείνει η νόσή μας με βάση φυσικά όσα μπορούσε να γνωρίζει. Κι αυτό ακριβώς υποθέτω ότι πράξαμε. Και είναι βέβαιο ότι, όταν είμαστε ασκημένοι να διακρίνουμε με αυτό τον τρόπο το πεπρωμένο από την τύχη, συνήθως ρυθμίζουμε με ευχέρεια τις επιθυμίες μας, ώστε να μπορούν πάντοτε να μας ικανοποιούν απολύτως, ενόσω η εκπλήρωσή τους εξαρτάται αποκλειστικά από εμάς.

Άρθρο 147. Περί των εσωτερικών συγκινήσεων της ψυχής.

Το μόνο που θα προσθέσω στο σημείο αυτό είναι η εξής παρατήρηση την οποία θεωρώ ιδιαίτερα χρήσιμη στο βαθμό που μας επιτρέπει να αποφύγουμε την παραμικρή ενόχληση που θα μπορούσαν να προκαλέσουν τα πάθη: Τόσο το καλό όσο και το κακό που μας επιφυλάσσουν εξαρτώνται κυρίως από τις εσωτερικές συγκινήσεις που διεγείρονται στην ψυχή αποκλειστικά από την ίδια. Αυτό είναι και το στοιχείο που κάνει να διαφέρουν οι συγκινήσεις αυτές από τα πάθη τα οποία εξαρτώνται πάντοτε από κάποια κίνηση των πνευμάτων. Μολονότι δε οι συγκινήσεις της ψυχής συνδέονται συχνά με όμοια πάθη, ωστόσο είναι δυνατό να τις συναντήσουμε συχνά μαζί με άλλα και μάλιστα να γεννηθούν από ενάντια πάθη. Ας υποθέσουμε, για παράδειγμα, ότι ένας σύζυγος κλαίει τη νεκρή γυναίκα του, μολονότι θα θύμωνε, αν την έβλεπε να επανέρχεται στη ζωή – πράγμα που συμβαίνει μερικές φορές. Πιθανώς η καρδιά του να σφίγγεται από τη λύπη που διεγείρουν μέσα του η νεκρώσιμη ακολουθία και η απουσία ενός προσώπου με το οποίο είχε συνηθίσει να συζεί. Κι ακόμη μπορεί κάποια υπολείμματα αγάπης ή ευσπλαχνίας που παρουσιάζονται στη φαντασία του να τον κάνουν να κλαίει αληθινά, παρ' ότι στα μύχια της ψυχής του αισθάνεται μια κρυφή χαρά που τον συγκινεί τόσο πολύ, ώστε η λύπη και τα δάκρυα που τη συνοδεύουν

δεν μπορούν με κανέναν τρόπο να μειώσουν τη δύναμή της. Όταν πάλι διαβάζουμε ένα βιβλίο που περιγράφει καταπληκτικές περιπέτειες ή όταν τις βλέπουμε να εκτυλίσσονται στη σκηνή ενός θεάτρου, το γεγονός αυτό διεγείρει μέσα μας άλλοτε τη λύπη και άλλοτε τη χαρά, την αγάπη ή το μίσος και γενικά όλα τα πάθη ανάλογα με την ποικιλία των αντικειμένων που προσφέρονται στη φαντασία μας. Παράλληλα όμως δοκιμάζουμε και μια ευχαρίστηση, όταν αισθανόμαστε να διεγείρονται μέσα μας αυτά τα πάθη, και η ευχαρίστηση αυτή είναι μια διανοητική χαρά που μπορεί να γεννηθεί τόσο από τη λύπη όσο και από όλα τα άλλα πάθη.

Άρθρο 148. Η άσκηση της αρετής είναι ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό αντίδοτο στα πάθη.

Εφ' όσον λοιπόν οι εσωτερικές αυτές συγκινήσεις μάς αγγίζουν με τόση αμεσότητα και επιδρούν συνεπώς πάνω μας πολύ περισσότερο από τα πάθη έναντι των οποίων διαφέρουν και με τα οποία συνυπάρχουν, είναι βέβαιο ότι όλες οι διαταραχές που δεν πηγάζουν από την ψυχή δεν έχουν την παραμικρή δυνατότητα να τη βλάψουν, αρκεί βεβαίως να κατέχει όσα την ικανοποιούν. Οι διαταραχές αυτές χρησιμεύουν μάλλον για να αυξήσουν τη χαρά της, καθώς το γεγονός ότι βλέπει να μην μπορούν να τη θίξουν την κάνει να γνωρίζει την τελειότητά της. Για να μπορέσει η ψυχή να κατέχει όσα την ικανοποιούν, το μόνο που χρειάζεται είναι να ακολουθεί με ακρίβεια την αρετή. Γιατί όποιος έζησε κατά τρόπο που η συνείδησή του να μην μπορεί να του προσάψει τη μομφή ότι παρέλειψε σε μία δεδομένη στιγμή να πράξει ό,τι έκρινε καλύτερο, συμπεριφορά ακριβώς που περιγράφω με τη φράση «ακολουθώ την αρετή», δοκιμάζει μια ικανοποίηση που μπορεί να τον κάνει τόσο πολύ ευτυχισμένο, ώστε ακόμη και τα βιαιότερα πάθη ποτέ δε διαθέτουν αρκετή δύναμη, για να διαταράξουν τη γαλήνη της ψυχής του.